

**Dr. Tarih Öğretmeni
Yasemin KESKİN**

yaseminkeskin77@gmail.com

Eser Geçmişi: 13-02-2017 / 19-04-2017

DOI: 10.21551/jhf.291947

Lâle Devri'nde Eyüp Kazası'nda Sosyal Hayattaki Değişim Göstergesi Olarak: Boşanmalar

Divorces as a Manifestation of Change in Social Life in the province of Eyüp during Tulip Era

ÖZET

Her toplumda olduğu gibi Osmanlı'da da aile kurumu zaman zaman bazı sebeplerle isteyerek veya istemeyerek boşanma ile sona erebiliyordu. İslâm hukukunu referans alan Osmanlı'da üç çeşit boşanma vardır. Erkeğin iradesi ile eşini boşaması (talâk), kadının bazı gerekçelerle müracaatı sonucu mahkemenin boşaması (tefrîk) ve genellikle kadının teklifi, erkeğin de kabul etmesiyle gerçekleşen anlaşmalı boşanma (hul' veya muhâlaa). Bu boşanma çeşitlerinin örneklerini Eyüp'te de bol miktarda görmek mümkündür. Bu makalede Eyüp kazasındaki boşanmaları Şer'îye Sicillerindeki örneklerle ele alarak Lâle Devrindeki artışın bozulma mı yoksa kadınların medeni cesaretlerinin göstergesi mi olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eyüp, Lâle Devri, Boşanma.

ABSTRACT

As in all societies, the family union in Ottoman Empire might end up with the divorce willingly or not for some reasons. In Ottoman Empire, there are three sorts of divorces pursuing the Islamic law. Man's divorcing his spouse of his own accord (talak), divorcing of a court upon the appeal of a woman with some justifications (tefrîk) and consensual divorce occurring with the proposal of woman and the approval of man (hul or muhalaa). It is possible to behold these types of divorcement samples in Eyüp. In this article, the types of divorcements in Eyüp District will be attempted to be explained whether the increase in the Tulip Period is an indication of deterioration or moral courage of women by discussing the samples in the Sharia Court Records.

Keywords: Eyüp, The Tulip Period, Divorce.

İslâm ve Osmanlı hukukunda boşanmayla ilgili konuyu detaylı olarak ortaya koyan muhtelif çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Ömer Nasuhi Bilmen, Vehbe Zuhaylî, Hayrettin Karaman ve Halil Cin gibi bazı ilim adamlarının yazmış olduğu fıkıh eserlerinde İslâm hukukunun bu konudaki hükümlerini detaylı olarak bulmak mümkündür. İslâm hukukunu kendisine referans alan Osmanlı'daki boşanmalarla ilgili olarak kaleme alınan çalışmalarda konu daha ziyade, şehirlere ait kadı sicillerindeki örneklerle ele alınmıştır. Ronald C. Jennings, incelediği mahkeme kayıtlarındaki verilere göre kadınların genellikle evlenme ve boşanma gibi birçok konuda haklarını aramak için mahkemeye başvurduklarını tespit etmiştir. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri" ve "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Kıbrıs" isimli yazılarında sicillerdeki belgelere dayanarak İslâm hukukunun kadına tanıdığı haklar sayesinde onların boşanma konusunda söz sahibi olduklarını ve bilinenlerin aksine çok da mağdur olmadıklarını vurgulamıştır. Saadet Maydaer "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)" adlı çalışmasında evliliği sona erdiren durumları adından da anlaşılacağı üzere Bursa'daki sicil örnekleriyle açıklamaya çalışmıştır. Antep mahkeme kayıtlarındaki talâk, muhâlaa, tefrîk boşanma örneklerini esas alan İsmail Kıvrım'ın çalışması ise "17 yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)" başlığını taşımaktadır. Zülfiye Koçak da yine Ayntab şehrini esas alınarak Şer'iyeye Sicillerine dayalı olarak boşanma çeşitlerini "Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Ermesi (1600-1650)" isimli makalesinde anlatmıştır.¹

Mehmet Akif Aydın "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma "Tefrîk" ve Ali Yüksek "İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması" isimli çalışmalarında sadece kadınların boşama yetkisi üzerinde durmuşlardır. Bilgehan Pamuk ise "XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma", İzzet Sak-Alaaddin Aköz de "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre) çalışmalarıyla yine bir boşanma çeşidini bölgesel olarak incelemiştir. Ancak bu çalışmalarda boşanmaların sosyal sebepleri ve sonuçları yeterince ele alınmamış konu daha ziyade hukuk çerçevesi içerisinde kalmıştır. Halbuki boşanma oranları, savaş, göç, ekonomik buhran gibi muhtelif sebeplerden dönemsel olarak artma veya azalma şeklinde değişiklik gösterebilmektedir. Mesela Lâle Devri olarak bilinen dönemin tarihçisi Şemdânîzâde, o yıllarda kadınların israfa varan harcamalarının ve ahlaksızlıklarının arttığını buna bağlı olarak da kadınların gereksiz yere boşandıklarını, özellikle de kadınların teklifiyle gerçekleşen anlaşmalı (muhâlaa) boşanmaların arttığını iddia etmektedir.²

Bu makalede boşanma çeşitleri Eyüp Kazasında Lâle Devri'ndeki örneklerle tanıtılacaktır. Daha sonra bu boşanmaların oranlarının önceki dönemlere göre artıp artmadığı ve özellikle de kadının aktif olduğu muhâlaa türü boşanmaların toplum ahlakının bozulmasının bir göstergesi olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği irdelenecektir. Bunun için Eyüp Şer'iyeye Sicillerindeki³ mahkeme kayıtları esas alınacaktır.

1 Zülfiye Koçak, "Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Ermesi (1600-1650)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 1, 2011, s. 417- 435.

2 Şemdânîzâde Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'i't-Tevârih*, C. 1, (ed.: M. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 3.

3 Eyüp Şer'iyeye Sicilleri, Havass-ı Refia Sicilleri adıyla bilinmekte olup tamamı İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivinde bulunmaktadır.

EVLİLİĞİN BOZULMASI VE BOŞANMA ÇEŞİTLERİ

Nikâh kıyılıncaya kadar evliliği kurma hakkı kadında iken nikâhtan sonra evliliği sona erdirmeye hakkı erkektedir. Osmanlı'da her ne kadar dinen ve toplum tarafından hoş karşılanmasa da⁴ boşanmaların olduğu bir gerçektir. İslâma göre de yasak olmayan boşanma, hukuken iki kişi arasındaki evlilik akdinin sona erdirilmesidir. İslâm-Osmanlı hukukuna göre boşanma üç çeşittir: Birincisi, anlaşmazlık, geçimsizlik, şiddet ve ahlâkî durumlar vb. gibi sebeplerle erkeğin karısını ric'î, bâin ve talâk-ı selâse ile boşayabildiği *talâk*'tır. İkincisi, birlikteliğin devamı artık imkânsız olduğu halde kadının kocasını boşama hakkı olmadığı için mahkemenin ayrılık kararıyla gerçekleşen *tefrîk*, sonuncusu ise kadının istemediği bir evlilikten kurtulabilmesi için tek çıkar yol olan anlaşmalı boşanma yani *hul'* veya *muhâlaa*'dır.⁵ Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Eyüp'te de ric'î, bâin, talâk-ı selâse, şartlı boşanma ve muhâlaa türü boşanmaların olduğu görülmektedir:

1-ERKEĞİN BOŞAMASI: TALÂK

Osmanlı hukukunda talâk ric'î ve bâin olarak iki çeşittir. Talâk-ı selâse ve şartlı boşamayı da bu kategoride saymak mümkündür.

a-Geri Dönülebilir Boşama: Ric'î Talâk

Erkeğe, ikinci defa mihr ve nikâha gerek kalmadan boşadığı eşiyile normal aile hayatına dönme imkânı sağlayan boşanma şeklidir.⁶ Boşanmanın ric'î şeklinde gerçekleşebilmesi için kocanın *boş ol, boşsun, seni boşadım* gibi ifadeleri kullanması gerekir. Ancak bu sözler evliliği kesin olarak sonlandırmamaktadır. Eğer erkek isterse iddet süresi içerisinde kadının rızası olmasa dahi yeni bir nikâha gerek duymadan evliliğine devam edebilmektedir.⁷ Ancak bu esnada şahitlerin bulunması, insanların olaylardan haberdar edilmesi gerekmektedir.⁸

Boşanma sayısının az olduğu bilinen Osmanlı toplumunda⁹ hemen hemen her yerde olduğu gibi Eyüp'te de tüm boşanmaların sicillere kaydettirmeye özen gösterilmediği görülmektedir. Çünkü talâk boşanmaların gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç olmadığı için tescil ettirilmiyordu. Bu yüzden ric'î talâkla ilgili boşanmalar genellikle kadın ve erkek arasındaki mihr, nafaka gibi anlaşmazlıklar veya bu problemlerin mahkemeye yansması sonucu kayıtlara geçmiştir.¹⁰ Dolayısıyla Eyüp'teki ric'î talâk sayısının kayıtlardan

4 İslam dinince boşanmanın helal olduğu ancak bunun pek hoş karşılanmadığı anlayışının kaynağı şu hadis-i şeriftir: "Allah'ın helâl kıldıkları arasında en sevmediği şey talâktır." (Ebû Dâvûd es-Sicistânî el- Ezdî, *Sünen-i Ebu Davud*, C. III, Terc. İbrahim Koçaşlı, İstanbul 1983, s. 188, Hadis No: 2177).

5 Boşanma çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988.

6 Ö. Nasuhi Bilmen, "*Hukuk-ı İslâmiye ve İstilahat-ı Fıkhiye*" *Kamusu*, C. 2, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, s. 221; H. İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 498.

7 Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 411.

8 Acar, a.g.m., s. 498.

9 Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, C. XVIII, S.1, 1975, s. 95-96.

10 İsmail Kıvrım, "17 yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve

daha fazla olduğu düşünülmektedir: Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Şeyh Ahmed Efendi, karısı Rukiye'yi ric'î talâkla boşamıştır. Rukiye, kendisini boşayan kocasıyla tekrar görüşmek istememiş olacak ki damadını vekil olarak mahkemeye göndermiş ve kocasında olan 6.000 akçe mihr¹¹ ve 1.200 akçe nafaka ve bazı eşyalardan dolayı 5 kuruşu tamamen aldığını ikrâr¹² etmiştir.¹³ Kadınlar genellikle baba, erkek kardeş veya diğer erkek aile bireylerinden tayin ettikleri vekilleri aracılığıyla boşanmışlardır.¹⁴

b-Kesin Boşanma: Bâin Talâk

Boşanmada kullanılan sözleri söyler söylemez evliliği sona erdiren ve yeni bir mihr ile nikâhlanmadıkça eşlerin bir araya gelmesine imkân tanımayan boşanmadır.¹⁵ Eyüp'te bâin talâkla ilgili belge sayısı ric'î talâk'a göre çok daha fazladır. Bu da kişilerin mahkemeye müracaat etmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Şu iki örnekten boşanmaların en yaygın sebebin geçimsizlik (hüsn-i zindegâne) ve uyumsuzluk (adem-i vifâk) olduğu anlaşılmaktadır: Takyecibaşı Mahallesi'nden Zeynep bint-i Hüseyin Efendi, kocası Mustafa bin Mehmet'ten hüsn-i zindegâne sebebiyle 80 kuruş mihr-i müeccel, iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı 10 kuruş olmak üzere toplam 90 kuruşa anlaşarak bâin talâk ile boşanmıştır.¹⁶ Takyecibaşı Mahallesi'nden Elhac İbrahim Ağa bin Elhac Mahmud, zevcesi Zeynep bint-i Seyfullah'ı, adem-i vifâk (uyuşmazlık) sebebiyle tatlîk-i bâin ile boşamıştır.¹⁷

Ric'î talâk belki bir anlık kızgınlık sonucu gerçekleşmiş olabilir. Ancak, uzun süreli bir geçimsizliği devam ettirmek istemeyen erkekler, eşlerini bâin talâkla boşuyorlardı. Diğer bir boşanma sebebi ise muhtemelen ekonomik sebeplerle başka bir şehre (diyâr-ı âhâr) giden ve dönme ihtimalleri zayıf olan kocaların eşlerini boşamalarıdır. Bu şekilde kocalar, eşlerinin evlilik nafakalarını karşılama yükümlüğünden kurtuluyorlar kadınlar da eğer isterlerse bir başkasıyla evlilik yapma imkânı elde ediyorlardı. Örneğin, Uluca Baba Mahallesi'nden Topal Osman çalışmak için başka bir şehre gitmiştir. Mahalle sakinlerinden birkaç kişi Osman'ın

Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 10 (1), s. 376.

11 Mihr: İslâm hukukunda, erkeğin nikâh esnasında veya devamı sırasında bazen de evliliğin sona ermesi durumunda kadına belirli miktarlarda verdiği meblağ ve maldır. Cin, a.g.e., s. 210. Mihr, geline ödendikten itibaren artık onun özel mülkiyeti olur ve her türlü tasarruf hakkı onundur. Eğer kadın isterse mihrin ödenmesini erteleyebildiği gibi belirlenmiş olan mihr miktarında da istediği gibi artırma ve azaltma dahi yapabilir hatta tamamen bu hakkından vazgeçerek mihrini kocasına da bağışlayabilir. Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, C. 9, Risale Basın-Yayın, İstanbul 1992, s. 227; Bilmen, a.g.e., 115. Mihrin niteliği ve miktarı genellikle eşler arasında karşılıklı anlaşmayla belirlenirken bunda kadının yaşı, güzelliği, kültürel ve ekonomik durumları etkili olmaktadır. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İrfan Yayınevi, İstanbul 1982, s. 284. Mihr iki çeşittir: birincisi, mihr-i muaccel yani peşin mihr'dir. Genellikle nişanlılık (namzedlik) döneminde erkek tarafının gelin adayına almış olduğu giyecek, takı ve bazı ev eşyaları ile bazen de nakit paradan oluşmaktadır. İkincisi ise, mihr-i müeccel yani ödenmesi evlendikten sonra hak kazanılan -genellikle- nakit paradır. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İrfan Yayınevi, İstanbul 1982, s. 283; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 217-218; Zuhaylî, a.g.e., s. 203.

12 İkrar: hukuk terimi olarak kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesidir. Ferhat Koca, "İkrar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 38.

13 Eyüp Şer'îye Sicilleri No: 139, sayfa, 71-a-2, tarih; h. 1130. Bundan sonra (E.Ş.S. 139, s. 71-a-2, 1130) şeklinde verilecektir.

14 Diğer bazı örneklerde de kadınların genelde mahremi olan kişilerle (evlenmesi yasak olan) boşanma işlemini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

15 Karaman, a.g.e., 303; Bilmen, a.g.e., s. 229; Zuhaylî, a.g.e., s. 341.

16 E.Ş.S. 140, s. 52-b-1, 1131.

17 E.Ş.S. 139, s. 66-a-1, 1130.

giderken altı aya gelmezsem zevcem Havva bâinen boş olsun dediğini haber vermeleri üzerine Havva'nın boşanmış olduğu kaydedilmiştir.¹⁸ Takyecibaşı Mahallesi'nden Ömer Beşe bin Resul ise "... süre gelmediği takdirde karısı Ayşe bint-i Ali Hatun'u boşama hususunda" vekâlet vermiş ve bu durum vekillerce de mahkemede ikrâr edilerek talebi yerine getirilmiştir.¹⁹

Osmanlı Medenî Hukukunda sadece *boş ol* sözünü sarf ederek boşamak kolay görünse de bu ayrılık sonuçları itibariyle erkeğe ekonomik yükümlülükler getirmektedir. Bâin talâkla karısını boşayan koca ona mihr-i müeccelini, barınma (meûnet-i süknâsını)²⁰ ve iddet nafakasını²¹ ödemek zorundadır. Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden Saliha bint-i Abdullah kendisini talâk-ı bâin ile boşayan kocasından 300 akçe mihr-i müeccel, ayrıca iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı için de 100 akçe olmak üzere toplam 400 akçeyi aldığını ikrâr ve eski kocasını ibrâ²² etmiştir.²³

Bain türü boşanmalarda eğer çocuk varsa veya boşadığı eşi hamile ise bu ödemelere bir de çocuk nafakası ekleniyordu. Otakçıbaşı Mahallesi'nden Ayşe bint-i İsmail, kendisini kesin olarak boşayan kocası Ahmet bin Hüseyin'den halen emzirmekte olduğu küçük çocuğu için nafaka talep etmiştir. Ayşe'nin bu isteği üzerine mahkeme tarafından her ikisine de günlük ikişer para nafaka tayin edilmiştir.²⁴ Diğer bir örnekte ise Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bint-i Mehmet, kendisini bâinen boşayan Yusuf'tan hamile olduğunun anlaşılması üzerine doğum gerçekleşinceye kadar kadı günlük ikişer para nafaka takdir etmiştir. Ayrıca Ayşe'ye nafaka ve diğer masraflarını karşılaması için harcama yapma izni verilmiştir.²⁵

Boşanan eş mihr-i müeccel, nafaka ve meûnet-i süknâ konusunda eski kocasını ibrâ ettiğinde artık boşanma gerçekleşmiş oluyordu. Eğer koca ayrıldığı eşiyle yeniden evlenmek isterse yeni bir mihr ödemesi gerekiyordu. Çoğunlukla bu mihrler ilkinde göre daha düşük oluyordu. Kocaları tarafından bâin talâk ile boşanan kadınlar bu işlemi mahkemeye giderek şahitler aracılığıyla tescil ettirmişlerdir. Böylece ikinci bir evlilik yapabilmek için en önemli engeli kaldırmış oluyorlardı. Mesela Düğmecibaşı Mahallesi'nden Fatma, mahkemeye getirdiği iki erkek şahitliğinde kocası Mehmet'in kendisini üç ay önce bâinen boşadığını ikrâr etmiştir.²⁶ Fatma Hatun bu şekilde hem boşandığını hem de başkasıyla evlenebilmek için geçmesi gereken iddet süresinin dolduğunu tespit ettirmiştir. Çünkü bunu ispat etme külfeti de kadının üzerindedir.

18 E.Ş.S. 155, s. 25-b-1, 1143.

19 E.Ş.S. 151, s. 45-a-2, 1140.

20 Meûnet-i süknâ: Kocanın boşadığı eşinin iddeti süresince yeme-içme ve oturma ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Bu giderler bölgenin örf ve adedine, piyasaya, arkadaş ve akraba çevresine ve de zamanın şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku (Şahıs Aile ve Çözümlü Miras)*, Bursa 1983, s. 299.

21 İddet Nafakası: Kadınların, kocaları tarafından boşandığı andan itibaren belli bir süre geçimini sağlamaya yetecek kadar almaya hak kazandıkları nafakadır. Bilmen, a.g.e., s. 488.

22 İbrâ: bir kimsenin başkasının zimmetindeki veya nezdinde olan hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eden hukuki işlemin adıdır. H. Yunus Apaydın, "İbra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 263.

23 E.Ş.S. 139, s. 8-b-3, 1130.

24 E.Ş.S. 154, s. 98-b-4, 1142.

25 E.Ş.S. 154, s. 133-b-2, 1143.

26 E.Ş.S. 155, s. 18-a-5, 1143.

Bâin talâk ile boşanan kadınlar için artık en gerekli şey, yeni başlayacak hayatlarında veya en azından tekrar evleninceye kadar geçimlerini sağlamaya yetecek nakit para yani mihr ve nafakadır. Ancak eski kocaları zaman zaman bunu ödemekte pek istekli değillerdir. Bu durumda kadınlar yine mahkemenin yolunu tutar ve haklarını alırlardı. Nazperver Mahallesi'nden Mustafa Beşe bin Abdullah Saliha bint-i Recep'i tatlîk-i bâin ile boşamıştır. Saliha'nın kendisini boşayan kocasında 30 kuruş mihr, 15 kuruş nakit para ve 10 kuruş kıymetinde dört altın bilezik alacağı kalmıştır. Ancak boşanmadan sonra eski kocası borçlarını ödememiştir. Saliha onunla 6 kuruş üzerinde tekrar anlaşmış ve mahkeme de kocasına bu borcunu ödemesi için 20 gün süre vermiştir.²⁷

Kendisini boşayan erkekle ayrıca bir de alacak meselesi yüzünden tekrar karşı karşıya gelmek istemeyen kadınlar daha düşük bir miktara hatta nakit para olmazsa bazı eşyalara bile sulh olup konuyu kapatmaya razı oluyorlardı. Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe bint-i Recep, vekili Elhac Mehmed Ağa bin Hüseyin aracılığıyla kendisini boşayan kocasından alacağı olan 10.000 akçe mihr-i müeccel ve 6.000 akçe kıymetli bir çift altın bilezik karşılığında aralarında 7.200 akçeye sulh olduklarını ikrâr etmiştir.²⁸ Zeynep Hatun Mahallesi'nden Hatice, kendisini bâinen boşayan Mehmed'den 4.000 akçe mihr-i müeccel ve iddet nafakası karşılığı olarak 300 akçe değerinde altı vukiyye sadeyağ, 240 akçe değerinde 20 vukiyye pirinç, 210 akçe değerinde 20 vukiyye pekmez, 80 akçe değerinde toplam 830 akçeye;²⁹ Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bint-i Abdullah ise kocası Bostanî İsmail bin Mehmed'den 2.400 akçe mihr-i müeccel ve 600 akçe nafaka alacağı karşılığında 20 kuruş değerinde bir kayık üzerine sulh olmuşlardır.³⁰

Eyüp'te yaşayan gayrimüslimlerden özellikle Yahudilerden bâin talâk davaları için kadiya başvurular oluyordu. Eyüp Hasköy Kasabasının Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi'nden bir karısını boşayan Yahudi koca, yahudilik şeriatı üzerine ayda dörder kuruş nafaka ve 1.500 kuruş mihr-i müeccelini ödemeyi kabul etmiş ancak daha sonra gücü yetmemiştir. Sonuçta 4 kuruş nafaka ödemek üzere anlaşmışlardır.³¹

Lâle Devri olarak adlandırılan 1718-1730 yılları arasına ait sicillerde toplam 41 adet bâin³² türü boşama kaydının -mihr miktarları esas alındığında- ekonomik açıdan alt tabakada daha çok olduğu net bir şekilde görülmektedir. Buna göre mihri 10.000 akçeye kadar olan otuz sekiz, 10.000 ile 50.000 arası üç, 50.000 üzerinde ise sadece bir bâin boşama olmuştur.

c-Boşamada Son Mertebe: Talâk-ı Selâse

Kocanın karısını en fazla üç defa boşayabileceği talâk-ı selâse³³ ile ilgili sicillere çok fazla örnek yansımamıştır. Ancak bu çeşit boşamanın sayısı ve oranı tam olarak tespit edilemese

27 E.Ş.S. 139, s. 9-b-2, 1130.

28 E.Ş.S. 140, s. 44-b-1, 1131.

29 E.Ş.S. 155, s. 18-a-4, 1143.

30 E.Ş.S. 151, s. 64-a-1, 1140.

31 E.Ş.S. 141, s. 34-b-2, 1132; Gayrimüslim kadınların boşanmaları konusunda daha detaylı bilgi için bkz. İbrahim Etem Çakır, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII Yüzyıl" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2014 (Güz), s. 41-66.

32 Bu rakam Eyüp Şer'iyeye Sicillerine kaydedilmiş Lâle Devri'nin tamamına ait toplam bâin türü boşanma sayısıdır.

33 Aktan, a.g.e., s. 23.

de dönemin şeyhülislâmı olan Yenişehirli Feyzullah Efendi'nin Behçetü'l-Fetâvâ'sında konu ile ilgili çok sayıda fetvâ olması³⁴ bu tür boşanmanın da var olduğu göstermektedir. Diğer boşama çeşitleri gibi bu kayıtlar da daha ziyade mihr ve diğer alacaklar dolayısıyla sicillere geçmişlerdir. Bıçakçı Ferhad Mahallesi'nden Ümmühan bint-i Abdullah Hatun, kendisini talâk-ı selâse ile boşayan kocası Mehmet kaptandan alacağı olan 600 akçe mihr-i müeccel ve 150 akçe nafakayı aldığını ikrâr ve ibrâ etmiştir.³⁵ Ahmed Dede Mahallesi'nden Rukiye bint-i Elhac Ali'nin ise kendisini talâk-ı selâse ile boşayan kocası Kadı Mustafa Efendi'de 50 kuruş mihr-i müeccel ve 200 kuruş değerinde eşya alacağı vardır. Ancak Rukiye sadece 30 kuruş sulh olmaya razı olmuştur.³⁶

Talâk-ı selâse ile karısını boşayan erkek, hukuken hanımı başka bir erkekle evlenmedikçe onunla tekrar nikâhlanamaz. Bu şartın yerine gelmesini sağlamak için hîle-i şer'îye olarak icat edilen ancak meşruiyeti tartışmalı olan hülle erkekler için kabul edilmesi zor bir durumdur. Ali Paşa Mahallesi'nden Afife bint-i Hasan Çelebi'yi de kocası talâk-ı selâse ile boşamış, üstelik karısını eşyaları ile birlikte babasının evine getirip bırakmıştır. Sonradan pişman olmuş olacak ki kayınpederinin evine gelip eşini istemiş ve boşamayı inkâr etmiştir. Ancak Afife, talâka-ı selâse ile boşamanın gerçekleştiğini kadın şahitlerle ispat etmiştir.³⁷

d-Şartlı Boşanma

Kadının kocasından boşanabilmesinin bir şarta bağlı olduğu talâk çeşididir. Bu boşanma çeşidi ile ilgili Kuran-ı Kerim'de bir yargı olmadığı gibi herhangi bir hadis-i şerif de bulunmamaktadır. Hanefî ve Malikî mezheplerinin görüşüne göre şarta bağlı olan evliliklerde bahsi geçen şartın yerine getirilmesi durumunda boşanmanın gerçekleşeceği şeklindedir.³⁸ Osmanlı'da evlendikten sonra kocasının boşanma için ileri sürdüğü şartları yerine getirmesi üzerine kadın ilgili mercilere müracaat ederek kocasından resmen ayrılıyordu.³⁹ Ancak belirli şartlara bağlı olan boşanmalarda, söz konusu olan şart meydana gelmiş olsa bile eğer kadın bu durumu açıklamazsa boşanma gerçekleşmemektedir. Her ne kadar bazı sözler boşanmayı gerektirse bile asıl olan niyet olduğundan durum erkeğin boşanmak istemediğini göstermektedir.⁴⁰

İslâm hukukundaki şartlı boşanma genelde üç şekilde olmaktadır. Birincisi kocanın, karısıyla hiç alakası olmayan bir konuda "eğer şöyle şöyle yaparsam karım boş olsun" gibi nikâhı üzerine yemin etmesi ve sonuçta da o fiili işlediğinde boşanmanın gerçekleşmesidir. İkincisi doğrudan karısıyla ilgili olup "şöyle yaparsan boş ol" demesi ve karısının da o fiili işlemesi sonucunda yine eşlerin ayrılmasıdır. Ancak bu iki çeşide ait örnek sicillere yansımamışsa da yine dönemin fetvâ kitaplarında çok sayıda örneğinin bulunması Eyüp'te

34 Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ* (Hazırlayanlar: Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 98 ve devamı.

35 E.Ş.S. 151, s. 67-b-1, 1140.

36 E.Ş.S. 154, s. 60-b-2, 1142.

37 E.Ş.S. 154, s. 99-b-1, 1142.

38 Cin, a.g.e., s. 59-61.

39 Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 30, 2003, s. 109.

40 Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı", *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 528.

de bu tür boşanmaların yaşandığına işaretler.⁴¹ Üçüncü olarak ise dönmeme ihtimali ile çalışmak üzere başka bir şehre giden veya uzun bir yolculuğa çıkan kocaların boşama hak ve yetkisini eşlerine vermesidir (*tefvîz*). Talâkı belirli bir süre dönmeme şartına bağlayan koca (*tefvîz-i mukayyed*)⁴² böylece karısının mağduriyetini önlemek istemektedir.⁴³ Hanımlarını zor durumda bırakmak istemeyen bazı erkekler ise askerî bir sefere veya ticarî bir yolculuğa çıkmadan önce hanımlarının nafakasını sağlamak için güvendikleri bazı kişileri vekil tayin etmişlerdir. Ayrıca bu kişilere belli bir süre dönmedikleri takdirde hanımını boşamaları hususunda vekâlet vermişlerdir.⁴⁴ Eyüp'te şartlı boşama örnekleri üçüncü çeşide ait olup, başka bir şehre gittiğinde geri dönmeme ihtimali olan veya geri dönmeyi düşünmeyen kocaların geride kalan eşlerinin bir başkasıyla evlenebilmeleri için başvurdukları bir usul olmuştur. Nişancı Paşa Mahallesi'nden Ali Beşe bin Mehmed, âhâr diyâra gittiği için 101 günde dönmediği takdirde karısının boşanması için bir vekil tayin etmiştir.⁴⁵ Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası ise bir yıl önce kendisinin nafakasını ödeyecek bir vekil bırakıp başka yere gitmiştir. Ancak vekil, Ayşe Hatun'un son bir aylık nafakası olan 3 kuruşu vermeyince ondan davacı olmuştur. Bunun üzerine vekil, Ayşe'nin kocasının giderken "11 ay nafakamı öde eğer dönmezsem karım boş olsun" dediğini şahitlerle ispat edip son bir aylık nafakayı bundan dolayı ödemediğini belirtmesi üzerine Ayşe haksız yere dava etmek (muârazadan men) hususunda uyarılmıştır.⁴⁶ Ayşe'nin böyle bir boşamadan haberi olmaması pek mümkün görünmüyor. Onun, bu yola müracaat etmesi muhtemelen boşanmayı tescil ettirmesi veya kocasının boşamaktan vazgeçmiş olması ihtimali karşısında nafaka almayı devam ettirmek istemesidir. Hasköy kasabası Piri Paşa Mahallesi'nden Fatma Hatun da aynı yolu denemiştir. Kocası Ali'nin âhâr diyâra giderken nafakası için vasi⁴⁷ kıldığı Mustafa Efendi'nin nafakasını vermediğinden şikâyetçi olmuştur. Ancak vasi, kocası Ali'nin "beş ay gelmezsem bâin talâkla boş olsun" dediğini söylemiştir. Bunun üzerine Fatma Hatun'un, kocasının sekiz aydır olmadığını kabul, ancak bu şartı inkâr etmesi üzerine Mustafa Efendi durumu şahitlerle ispat etmiş ve Fatma Hatun da muarazadan men edilmiştir.⁴⁸

2-MAHKEMENİN BOŞAMASI: TEFRİK

Tefrîk veya kazaî boşanma, kadının mahkemeye başvurması üzerine evliliğin hakîm kararıyla sona ermesidir.⁴⁹ Boşama hakkı bulunmayan kadınların kocaları ile ilgili olarak ortaya çıkan hastalık ve kusur, nafakanın temin edilememesi, kaybolma ve geçimsizlik vb gibi bazı durumlarda evliliğin sona erdirilmesi için mahkemeye başvurması sonucu gerçekleşen boşanma çeşididir.⁵⁰ Osmanlı toplum hayatında var olduğunu bildiğimiz tefrîk boşanma

41 Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, a.g.e., s.100 ve devamı.

42 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 44.

43 Jennings, a.g.m., s. 94.

44 Saadet Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 310.

45 E.Ş.S. 154, s. 96-b-2, 1142.

46 E.Ş.S. 147, s. 32-a-4, 1138.

47 Vasi: bir kimsenin vefatından sonra terekesi veya diğer yapılacak işleri yani vasiyetini yerine getirmek için tayin olunan kimsedir. Bilmen, a.g.e., s. 116.

48 E.Ş.S. 150, s. 81-a-1, 1141.

49 H. İbrahim Acar, "Tefrîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 277.

50 M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma "Tefrîk"", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986, s.

çeşidine ait Eyüp'te dava sayısı azdır. Her ne kadar Hanefi mezhebi bu uygulamaya sıcak bakmasa da⁵¹ söz konusu durumlarda sorunun çözümünde tek çıkış yolu bu görünmektedir. Mesela Eyüp'te bir gayrimüslim kadın müslüman olmuş Safiye bint-i Abdullah ismini almıştır. Artık gayrimüslim kocasıyla evli kalması mümkün olmadığı için evden ayrılarak İstanbul Uzun Şücca' Mahallesi'nde yaşamaya başlamıştır. Bu durumda boşanmak için Kadiya müracaat eden Safiye mahkemece tefrîk yoluyla boşanmıştır. Ancak eski kocasıyla ortak evi, bağından olan kira gelirlerinden ve at parasından alacağı bulunmaktadır. Fakat kocası bunları inkâr etmiştir. Daha sonra 30 kuruş üzerinde sulh olmuşlardır.⁵²

3-ANLAŞAMAMAZLIKTA ANLAŞMA: MUHÂLAA

Boşama hakkı bulunmayan, -ancak evliliğine de devam etmek istemeyen- kadının kocasının onu boşaması için yapabileceği tek şey muhâlaa (hul') yani bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulmasıdır.⁵³ Kocasında herhangi bir kusur olmamasına rağmen evlilik hayatında mutlu olmayan ve bu evliliğini daha fazla sürdürmek istemeyen kadınların, kocanın boşaması durumunda ödemesi gereken mihr-i müeccelin tümünden ya da bir bölümünden, iddet nafakasından, barınma ve yiyecek-içecek masraflarından vazgeçerek boşanma isteğinde bulunmasıdır. Kocanın da bu teklifi kabul etmesi muhâlaa türü boşanmaların karakteristik özelliğidir. ⁵⁴ Böylece kadın, evlilik bağından kurtulmanın "bedelini" ya da "keffâretini" ödeyerek kocalarının onlara mihr olarak verdiği fazlasını vermiş oluyorlardı.⁵⁵ Bu yolla talâk hakkının kendisine yüklediği yükümlülüklerden kurtulma imkânı da elde eden erkekler bu tür boşanmayı daha çok tercih etmişlerdir.⁵⁶

Karı-kocanın karşılıklı anlaşmasıyla gerçekleşen muhâlaa, diğer boşanma çeşitlerine göre Şer'îye Sicillerine daha çok yansımıştır. Hul' yöntemiyle boşanmak isteyen kadınların mutlaka haklı gerekçeleri olmak zorundaydı. Bu sebeplerin başında en önemlisi eşlerin anlaşamaması olup kocanın başka bir yere gitmek zorunda olması ve uzun süre dönme imkânının bulunmamasının yanında bir de savaşa gitmesidir.⁵⁷ Eyüp Şer'îye Sicillerinde geçtiği kadarıyla muhâlaanın tek sebebi hukuk dilinde "hüsn-i zindegâne olmamak" olarak ifade edilen anlaşamamak yani geçimsizliktir. Sadece iki belgede geçimsizliğin şekli belirtilmiş,⁵⁸

2-3.

51 M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, s. 116.

52 E.Ş.S. 139, s. 44-a-1, 1130.

53 Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 399; Karaman, a.g.e., s. 311. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bilmen, a.g.e., s. 268 ve devamı; Zuhaylî, a.g.e., s. 379 ve devamı.

54 Karaman, a.g.e., s. 311.

55 Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz": 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul, ed. Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 271.

56 Maydaer, a.g.m., s. 311.

57 İzzet Sak – Aladdın Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004, s. 97-105.

58 Bunlardan biri aile içi şiddet, diğeri ise kocanın gaspı olup belgeler şunlardır: Ali Paşa Mahallesi'nden Ümmühan bint-i Elhac Yusuf, kocası Süleyman Beşe bin Mustafa ile muhâlaa olduklarını kaydettirmiştir. Boşanmalarının sebebi Süleyman Beşe'nin karısının çeyizlerini satması ve babasından kalan parayı vâzi'ü'l-yed'in elinden alarak kendisi için kullanmasıdır. E.Ş.S. 140, s. 31-b-1, 1131. Yine aynı mahalleden Zeynep bint-i Mustafa, kocası İsmail Beşe bin Resul'den sol koluna ve başına vurup yaraladığı için oluşan tazminata ilaveten 3.000 akçe mihr-i

diğer tüm kayıtlarda detaya girilmeden klişe olarak “hüsn-i zindegâne olmamağla” ibaresi tekrarlanmıştır. Bu belgelerde muhâlaanın diğer sebepleriyle ilgili örneklere rastlanılmamıştır.

Serbest Kalmanın Karşılığı: Bedel-i Hul'

Hul' talep eden kadının bunun karşılığında kocasına ödediği bedelin iki temel başlıkta toplandığı görülmektedir. Birincisi, muhâlaa kayıtlarında kadınların kocalarını boşanmaya ikna edebilmek için hakları olan mihr-i müeccel, iddet nafakası ve meûnet-i süknâ haklarından vazgeçmesidir. Böylece erkekler de bu teklifi kabul ederek boşanmanın ekonomik yükümlülüklerinden kurtulmuş oluyorlardı.⁵⁹ Servi Mahallesi'nden Rukiye bint-i Abdullah, 1.500 akçe mihr-i müeccel ve iddet nafakasından vazgeçmek, meûnet-i süknâsını da kendi üstlenmek şartıyla Hasan bin Osman'la muhâlaa yoluyla boşanmış ve kendisine bir borcu kalmadığına dair kocasını ibrâ etmiştir.⁶⁰

İslâm hukukuna göre çocuğun her türlü bakımı ve terbiyesinden anne sorumludur. Bu yüzden erkek çocuklar yedi, kız çocuklar ise dokuz yaşına kadar annenin kontrolü altındadır. Çocuğun bakımı ve büyütülmesi esnasında masrafları ve nafakası babaya aittir.⁶¹ Bazı muhâlaa kayıtlarında kadınlar, eğer küçük çocukları varsa, babanın ödemesi gereken nafakadan da vazgeçebiliyorlar ve onların en az yedi yaşına gelinceye kadar ki bakımını üstleniyorlardı. Aslen Üsküdar'lı olup Eyüp'te Cami-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan Fatma bint-i İbrahim kocası Haseki İsmail Ağa bin Ali ile aralarında hüsn-i zindegâne olmamasından dolayı hul' olmuşlardır. Fatma Hatun 3.000 akçe mihr-i müecceli, nafaka-i iddet-i malumesi üzerlerine, meûnet-i süknâsı dahi kendi üzerine olmak şartıyla anlaşmıştır. Ayrıca küçük oğlu Mehmed için nafaka istememiş bakımını üstlenmiştir.⁶²

Kadınlar, istemediği evlilikten kurtulmak için henüz doğmamış çocuğun bakımını bile üzerine alıyordu. Nişancıbaşı Mahallesi'nden Ayşe bint-i Ali, kocası İbrahim Çelebi bin Mustafa'dan vekili İbrahim Çelebi bin Hüseyin aracılığıyla boşanmıştır. Ancak Ayşe Hatun istemediği bu evliliği sonlandırabilmek için 5.000 akçe mihr-i müeccel ve iddet nafakası ve meûnet-i süknâsından vazgeçmiştir. Ayrıca İbrahim'den doğacak olan çocuğunun hamilelik boyunca ve yedi yaşına kadar ki nafaka masraflarını da üstlenmek zorunda kalmıştır.⁶³ Bazı kocalar bundan azına razı oluyordu, ama yine de bir bedel alıyordu. Kara Süleyman Mahallesi'nden Ayşe bint-i Abdullah aralarında hüsn-i zindegâne olmayan Ahmed Çelebi bin Mehmed'le alması gereken 3.000 akçe mihr-i müecceli, nafaka ve iddet-i malumesi için 300 akçe, toplam 3.600 akçenin 1.650 akçesini kocasının kendisine teslim etmesi ve geri kalan meblağdan vazgeçmesi, ayrıca meûnet-i süknâsı da kendi üzerine olması şartıyla muhâlaa yoluyla boşanmıştır.⁶⁴

müeccel ve nafakasından vazgeçerek boşanmıştır. E.Ş.S. 142, s. 62-a-1, 1133.

59 Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın” , *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 369.

60 E.Ş.S. 151, s. 57-b-2, 1140.

61 Cin, a.g.e., s. 118

62 E.Ş.S. 139, s. 32-a-2, 1130.

63 E.Ş.S. 140, s. 89-a-1, 1131.

64 E.Ş.S. 140, s. 83-a-1, 1131.

Kadının muhâlaa sonucunda kocasına ödediği bedelle ilgili ikinci durumda ise bazı kocalar, eşlerinin boşanma ısrarlarını, onlara olan borçlarını ödememek, üste para almak ve hatta hiç olmazsa bazı eşya veya mal almak gibi taleplerle bunu kendileri açısından büyük bir fırsata çeviriyorlardı. Örneğin, Ümmügülsüm bint-i Es-seyyîd İsmail, 3.000 akçe mihr-i müecceli ve iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı dahi kendi üzerine olmasından başka ayrıca 31 kuruş kocasından alacağı olan bu parayı da hul' bedeli olarak almamak şartıyla muhâlaa olmuştur.⁶⁵ Kasım Paşa Mahallesi'nden Rukiye bint-i Abdullah ise Es-seyyîd Mehmed Çelebi ile hul' olmaları karşılığında 5.000 akçe mihr-i müeccelinden ve kocasından alacağı olan 17 kuruştan vazgeçmekten başka kocasının ekmekçiye olan dört kuruş borcunu da üstlenmiştir.⁶⁶ Takyecibaşı Mahallesi'nden şerîfe Rukiye Hanım ise Es-seyyîd Abdi Çelebi'ye 1000 akçe mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçmenin yanında 30 kuruş bedel-i hul' vererek muhâlaa olmuştur.⁶⁷ Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe bint-i Abdullah ise diğer hul'lere göre çok daha ilginç şartları kabul etmiştir. Buna göre Ayşe, 15.000 akçe mihr-i müeccelinin yarısından ve nafakasından vazgeçmesinin dışında kocası Halil Ağa bin Elhac Ali'ye on kile buğday, kırk beş vukiyye sadeyağ, altmış vukiyye bal ve saymadığı ama kendilerince kararlaştırılmış olan diğer bazı şeyleri vermeyi kabul etmiştir.⁶⁸ Yine Ali Paşa Mahallesi'nden Rukiye bint-i Recep, Mustafa bin Hüseyin'le standart şartlardan başka, hamile olduğu çocuğa doğumundan yedi yaşına gelinceye kadar kendi malından bakacak ve ayrıca mihr-i muaccel olarak belirledikleri iki minder, bir döşek, iki yorgan, bir leğen ve ibrik, iki sahan, bir tencere ve beş yastığı kocasına bırakmak üzere anlaşarak boşanmışlardır.⁶⁹

Muhâlaa, İslâm hukukunun Müslüman kadınlar için evliliği sona erdirmeye şekli olmasına karşılık gayrimüslim vatandaşlarında başvurduğu bir uygulama olmuştur.⁷⁰ Eyüp'te de gayrimüslim kadınların kendi dinlerine göre hak arama imkânları olduğu halde zaman zaman kadıya müracaat ettikleri oluyordu. Şah Sultan Mahallesi'nde oturan Katerina bint-i Nikola, vekili Yorgo veled-i Yani aracılığıyla Yani veled-i Nikolo ile aralarında hüsn-i zindegâne olması sebebiyle muhâlaa yoluyla boşanmışlardır. Aralarındaki anlaşmaya göre Katerina 16 kuruş bir sülüs olan mihr-i müeccelinin tamamını Yani'nin elinden almış; buna karşılık nafaka ve iddet-i malumesinden vazgeçmiş, meûnet-i süknâsını ise kendisi üstlenmiştir.⁷¹ Yine Küçükköy karyesinden Hristo adlı kadın, vekili aracılığıyla Tanaş veled-i Yorgi'den aralarındaki geçimsizlikten dolayı hul' olmuşlardır. Kadın kocasından alacağı olan bir sim kase, bir sim kuşak ve on iki küçük altından vazgeçmiştir.⁷²

Eyüp'te Lâle Devri'ne ait 12 yıl içinde gerçekleşen toplam 454 muhâlaa⁷³ kaydının 366 adedi "standart" olarak niteleyebileceğimiz sadece mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçip meûnet-i süknâsını kendi üstlenenlere aittir. 45 kadın ise kendi yanındaki veya hamile olduğu çocuğun bakımını üstlenmiştir. Toplam 43 kadın da vazgeçtiklerine ilâve olarak, para, altın,

65 E.Ş.S. 139, s. 49-b-2, 1130.

66 E.Ş.S. 143, s. 10-b-1, 1134.

67 E.Ş.S. 154, s. 31-b-1, 1141.

68 E.Ş.S. 141, s. 38-b-4, 1132.

69 E.Ş.S. 141, s. 62-a-1, 1132.

70 Sak - Aköz, a.g.m., s. 123.

71 E.Ş.S. 140, s. 73-b-1, 1131.

72 E.Ş.S. 141, s. 49-a-2, 1132.

73 Bu rakam Eyüp Şer'îye Sicillerine kaydedilmiş on iki yılın tamamına ait toplam muhâlaa türü boşanma sayısıdır.

bağ, ev, tarla veya eşya vererek boşanabilmişlerdir. Bu sayının diğerlerine göre az olmasının sebebi fazladan “bedel-i hul” ödemenin ekonomik imkân gerektirmesidir.

Her ne kadar eşler anlaşarak boşansalar da sonradan aralarında, muhtemelen evlilik günlerindeki geçimsizliklerinden veya kadının ödediği hul’ bedelini hazmedememesinden kaynaklanan bazı problemler çıkabiliyordu. Çavuş Kasım Mahallesi’nden Fatma bint-i Ahmed, hul’ ile boşandığı kocası Abdurrahman Beşe bin İbrahim’den üç gün önce emaneten verdiği 90 kuruşu iade etmemesinden şikâyetçi olmuştur. Ancak şahit gösterememesi üzerine mahkemede böyle bir para almadığına dair kocası yemin edince Fatma muarazadan men edilmiştir.⁷⁴ Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi’nden Ayşe Hatun da Cebeci Hüseyin Beşe’den muhâlaa yolu ile mahkemede boşandığı halde eski kocası onu rahatsız etmeye başlamıştır. Şikâyet üzerine mahkemece uyarıldığı halde Hüseyin Beşe, Ayşe’nin sığındığı Zalpaşa Mahallesi’ndeki Elhac Mehmed’in evinin önüne gidip onu tehdit etmiştir. Tekrar mahkemeye intikal eden dava, eski koca ıslah oluncaya ve kefil buluncaya kadar hapsine karar verilmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁵

Medenî Cesaret Göstergesi Olarak Muhâlaa

Toplumun temel kurumu olan ailede evlilikler, karı-kocanın ölümüne kadar sürmesi hedeflense de zaman zaman boşanmayla sonuçlanabiliyordu. Başta geçimsizlik olmak üzere diğer bazı sebeplere dayanan bu ayrılıklar da gayet doğaldır. Önemli olan boşanmaların oranıdır. Boşanma oranının yüksek olması, aile kurumunda bir bozulma veya toplumda ahlâkî bir dejenerasyonu akla getirir. Dolayısıyla boşanma olaylarına bakarak toplum hakkında bir kanaat edinmek mümkün olabileceğinden hareketle Lâle Devri’nde Eyüp’te -özellikle de kadınlar açısından- bu husus önem arz etmektedir. Bu sayede kadınlar hakkında bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilecektir.

Eyüp’te ric’î, bâin ve talâk-ı selâse türü boşanmalar oluyorsa da bunlara ait gerçek rakamlar belgelere yansımamıştır. Ancak muhâlaa türü boşanmalara ait bir değerlendirme yapılmasına imkân verecek sayıda kayıtlar bulunmaktadır. Lâle Devri’ndeki muhâlaaların sayısı önceki dönemlere göre artış göstermiştir. Bu durumun toplum ve yargı tarafından yadırganmadığını dönemin tarihçisi Şemdânîzâde’nin şu kaydı destekler mahiyettedir: Boşanmak üzere eşyle birlikte mahkemeye gelen kocalara kadılar “karı karılığı ile seni istemeyecek, sen erliğin ile ânı isteyecek misin” demekte ve zorluk çıkarmamaktadır.⁷⁶

74 E.Ş.S. 146, s. 19-b-2, 1136.

75 E.Ş.S. 156, s. 61-b-2, 1146.

76 Şemdânîzâde Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 3.

Muhâlaaların bir tanesi dışında⁷⁷ tamamı kadınlar tarafından kaydettirilmiştir.⁷⁸ Bunun en basit nedeni, zaten teklifin onlardan gelmiş olmasıdır. Ama bunun yanında kadınlar, hem bir başkasıyla evlenmek istediklerinde eski kocalarının engellemeleriyle karşılaşmamak için boşandıklarını ispatlamak,⁷⁹ hem de eski kocalarına ödedikleri bedel-i hul'u belgelendirmek istemişlerdir. Aslında muhâlaa, şahitler huzurunda gerçekleştiği için ayrıca kaydettirilmeyebilirdi. Fakat yukarıdaki sebeplerin de etkisiyle kadınlar, -üstelik mahkemeye harç ödemeyi de göze alarak- boşanmalarını kaydettirmeye özen göstermişlerdir. Bu nedenle diğer boşanma çeşitlerine göre bu kayıtların sayısının çok olması, onların hemen hemen tamamının veya tamamına yakın bir kısmının kaydedildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Kadınların muhâlaaları kaydettirmeye özen göstermesi, özellikle de Lâle Devri'nde muhâlaa sayısının önceki dönemlere göre fazla olması, kadınların bir bedel ödemeleri ve tarafların detaylı bir gerekçe bile göstermeden basit bir şekilde ve kolayca boşanmaları akla şu soruyu getirmektedir: Gerçekten boşanacak derecede bir geçimsizlik mi vardı yoksa bu dönemde evlilik kurumunda bir dejenerasyon mu söz konusuydu? Hatta kadınlar evlilik bağından kurtulup geleneksel ve ahlâkî kalıplar dışında bir hayat sürdürmek için mi boşanıyorlardı?"

Bunun için Lâle Devri'ndeki muhâlaa sayısı ile önceki 50 ve 100 yıldaki muhâlaa sayılarına ve bu kayıtların sosyal tabakalaşmaya göre ve şehir-köy ayrımına bakmak bir fikir verecektir. Buna göre, 1619-1620 yılının Eyüp sicillerine yansıyan toplam 24 muhâlaa kaydı varken⁸⁰ bu rakam 1670-1671 yılına ait sicilde ise dokuzdur.⁸¹ Lâle Devri'nde muhâlaa sayısının toplamı 454'tür. Bu sayının yıllık ortalaması yaklaşık 40 olup önceki yıllara göre sayının artmış olduğu görülmektedir. Lâle Devri'ndeki muhâlaaların sosyal tabakalaşmaya⁸² göre dağılım ise şöyledir:

77 Aslen Rumeli'den olup bahçıvanlık yapmak üzere Otakçılar Mahallesi'nde misafireten bulunan Bostani İbrahim bin Abdullah mahkemeye gelerek karısının 1.000 akçe mihr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçmek suretiyle yapmış olduğu hul' teklifini kabul ettiğini belirterek kaydettirmiştir. E.Ş.S. 146, s. 15-b-2, 1136.

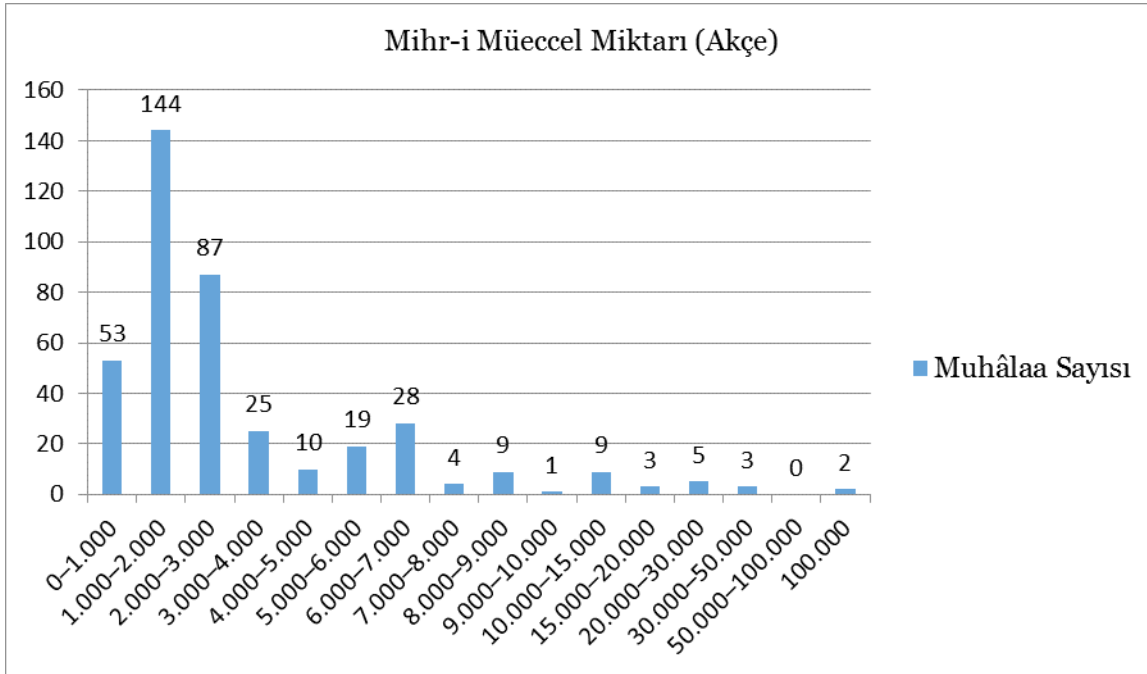
78 Mehmet Akif Aydın, mahkemede veya dışarıda yapılan muhâlaa türü boşanmaların mahkeme defterlerine boşayan kocalar tarafından kaydettirildiğini belirtmektedir. Buna sebep olarak da "kocanın muhâlaa yapıldığını tescil ettirerek ileride karısının mihr ve iddet nafakasını ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine mani olmak arzusu" olarak göstermiştir. Aydın, a.g.e., s. 115. Aydın'ın bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Tespitimize göre, yukarıda belirtilen bir tanesi dışındaki tüm muhâlaalar boşanan kadınlar tarafından kaydettirilmiştir. Çünkü, bu boşanma kayıtlarında -mahkeme kayıt formatı gereği- önce davacının kimliği yani mahkemeye müracaat eden kişinin adı daha sonra ise davalının kimliği yazılır. Hatta bu durum bugün de aynıdır. Tüm muhâlaa kayıtlarında önce kadınların isminin yazılmış olması sebebiyle mahkemeye bu işlemi tescil ettirenin kocalar değil kadınlar olduğuna hükmettik. Ayrıca, muhâlaada pazarlık konusu olan mihr ve nafakayı aldığı inkâr etmek erkekler kadar kadınlar için de söz konusudur. Boşayan kocalar, özellikle üste para vermeyi vaad eden kadınların ödedikleri bu parayı inkâr edebilirler. Diğer taraftan muhâlaanın tescil ettirilmesi, tekrar evlenebilmek için erkeklerin değil kadınların ihtiyacı olan bir belgedir. Dolayısıyla bu tesciller erkeklere değil kadınlara aittir.

79 Uluca Baba Mahallesi'nden Fatma bint-i Mustafa'nın, İstanbul'da Mahmud Paşa sakinlerinden iki şahitle kocasından standart şartlarda boşandığına dair muhâlaa belgesindeki ibare şöyledir: "...nefsini zevci âhâra tezvîc eder oldukta âhârdan bir ferd dahl ve taarruz eylememek için vesikayı anife ketb ve yed-i talibe verildi..." E.Ş.S. 147, s. 50-b-2, 1139.

80 Yılmaz Karaca-Rasim Erol, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M.1619-1620)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 21-464.

81 Talip Mert-Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M.1670-1671)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-192.

82 Lâle Devri'nde toplam muhâlaa sayısı 454'tür. Bunun 430'u şehirlerde 24'ü ise köylerdeki kadınlara aittir. Ancak Tablo 1'de sadece mihr-i müeccel miktarı belli olan 402 kadın değerlendirilmeye alınmıştır.

Mihr Miktarlarına Göre Muhâlaa Sayıları⁸³

Grafikte, muhâlaanın en fazla fakir kesimde olduğu görülmektedir. Zengin kesimde de boşanmalar olduğu şüphesizdir. Ancak bunların kaydedilmemiş olması, hem duyulmaması hem de boşanan kadının ekonomik ve sosyal statüsü nedeniyle belgeye ihtiyaç duymamasından kaynaklanıyor olabilir. Her ne kadar bu kesimdeki muhâlaaların hepsi kaydedilmemiş olma ihtimali bulunsa da maddî bir bedel gerektiren hul'un, bu bedeli en zor ödeyebilecek ve üstelik kocasının nafakasına ihtiyaç duyan fakir kesimde görülmesi, boşanmanın gereksiz yere değil, geçimsizliğin artık evliliği yürütemeyecek dereceye vardığı şeklinde yorumlamak doğru olacaktır.

SONUÇ

Lâle Devri'nde Eyüp'te aile birliğini sona erdiren sebeplerden biri olan boşanma İslam ve Osmanlı hukukuna göre gerçekleşmiştir. Mahkeme kayıtlarına göre Eyüp'te ric'î, bain talâk ve muhâlaa türü boşanmalar görülmüştür. Erkeğin iradesiyle gerçekleşen ric'î talâk türü boşanmalar Eyüp'te kayıtlara çok yansımamıştır. Diğer bir boşanma çeşidi bâin talâk ise kadınların mihr ve nafaka taleplerinden dolayı ric'î talâka göre daha çok görülmüştür. Talâk-ı selâse, şartlı boşanma ve tefrîk çeşitleri ise oldukça azdır. Bu boşanmaların az olmasının sebebi muhtemelen kayıtlara geçmemesi ile ilgilidir. Eyüp'te en çok karşılaşılan boşanma çeşidi muhâlaadır. Boşama hakkı bulunmayan, ancak evliliğine de devam etmek istemeyen kadın için en çıkar yol muhâlaa gözükmektedir. Kocasıyla anlaşarak boşanmayı düşünen kadınlar bunun karşılığında bir bedel ödemek zorunda kalıyorlardı. Muhâlaa türü boşanmaların

⁸³ 1718-1730 yılları arasında toplam muhâlaa sayısı 454'tür. Bu sayı 139, 140, 141, 142, 146, 147, 150, 151, 154, 155, 156 numaralı Hâvâss-i Refîa (Eyüp) Şer'îye Sicillerindeki muhâlaa kayıtlarına göre belirlenmiştir. Bu boşanma kaydının 430'u şehir 24'ü ise köylerdeki kadınlara aittir. Ancak bu grafikte mihr-i müeccel miktarı belli olan 402 kadın değerlendirilmeye alınmıştır.

özellikle Lâle Devri'nde artması Eyüp'te boşanan kadınların tamamının veya çoğunun gayr-i ahlâkî bir hayat yaşadığını söylemek doğru olmayacaktır. Gerçi Şemdânîzâde, bu dönemde ahlaksızlıklarının arttığını buna bağlı olarak da kadınların gereksiz yere boşandıklarını ifade etmektedir. Bu boşanmaların içerisinde gerçekten ahlaksızlıkla alakalı olanlar da olabilir. Ancak Eyüp'te ortalama -kayıtlara geçtiği kadarıyla- 40 boşanma hadisesi ile tüm toplumun ahlakının bozulduğuna ve buna bağlı olarak da boşanmaların arttığına hükmetmek çok doğru olmaz. Çünkü boşanmaların her devirde görüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla Lâle Devri kadınlarının ekonomik durumları iyi olmasa bile devamı mümkün olmayacak bir şekil alan evliliğe katlanmak yerine, boşanmayı teklif etmesi onların ahlaksızlığını değil bilakis medenî cesaretlerinin önceki dönemlere göre arttığı şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

KAYNAKLAR

ACAR, H. İbrahim, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 496-500.

ACAR, H. İbrahim, "Tefrîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 277-279.

AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 396-433.

AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 365-374.

APAYDIN, H. Yunus, "İbra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 263-266.

ATAR, Fahrettin "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 399-402.

AYDIN, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985.

AYDIN, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma "Tefrîk"", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986, s. 1-12.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *"Hukuk-ı İslâmiye ve İstılahat-ı Fıkhiye" Kamusu*, C. 2, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988.

CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.

ÇAKIR, İbrahim Etem, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII Yüzyıl" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2014 (Güz), s. 41-66.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku (Şahıs Aile ve Çözümlü Miras)*, Bursa 1983.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.

EBÛ DÂVÛD ES-SİCİSTTÂNÎ EL- EZDÎ, *Sünen-i Ebu Davud*, C. III, Terc. İbrahim Koçaşlı, İstanbul 1983.

HÂVÂSS-I REFÎA (EYÛP) ŞER'İYE SİCİLLERİ No: 139, 140, 141, 142, 146, 147, 150, 151, 154, 155, 156.

JENNINGS, Ronald C., "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, C. XVIII, S.1, 1975, s. 53-114.

KARACA, Yılmaz –Rasim Erol, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M.1619-1620)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İrfan Yayınevi, İstanbul 1982.

KIVRIM, İsmail, "17 yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 10 (1), s. 371-400.

KOCA, Ferhat, "İkrar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 38-40.

KOÇAK, Zülfiye, "Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Ermesi (1600-1650)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 1, 2011, s. 417- 435.

MAYDAER, Saadet, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 299-320.

MERT, Talip- Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M.1670-1671)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

PAMUK, Bilgehan, "XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 30, 2003, s. 103-115.

SAK, İzzet - Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004, s. 91-140.

SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 504-547.

ŞEMDÂNÎZÂDE SÜLEYMAN EFENDİ, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-Tevârih*, C. 1, (ed.: M. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

ŞEYHÜLİSLÂM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Hazırlayanlar: Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2011 .

ZILFI, Madeline C. "Geçinemiyoruz": 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul, ed. Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 261-294.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, C. 9, Risale Basın-Yayın, İstanbul 1992.